

ارزیابی کاربرد حکمروایی شایسته در مدیریت مشارکتی آب

زهرا تارمحمدی قورچی^۱، غلامحسین عبدالله زاده^۲، محمد شریف شریف زاده^۳ و عبدالوهاب قزل^۴

^۱ دانشجوی کارشناسی ارشد گروه مدیریت کشاورزی، دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان،

^۲ دانشیار گروه مدیریت کشاورزی، دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان

^۳ دانشیار گروه مدیریت کشاورزی، دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان

^۴ کارشناسی ارشد گروه مدیریت کشاورزی، اداره جهاد کشاورزی گرگان

چکیده

حکمروایی طی دهه ۱۹۹۰ میلادی، به یکی از واژه‌های محوری علوم اجتماعی؛ به ویژه در حوزه‌ی نظریه‌ی سیاسی، علوم سیاسی و جغرافیای انسانی تبدیل شده است؛ بنابراین حکمروایی را می‌توان کنش، شیوه یا سیستم اداره دانست که در آن، مرزهای بین سازمان‌ها و بخش عمومی و خصوصی در سایه یکدیگر محو می‌شوند جوهره‌ی حکمروایی به وجود روابط متعامل بین و درون حکومت و نیروهای غیر حکومتی اشاره دارد. برای شایسته شدن حکمروایی، اساساً باید حکمروایی، مشارکت پذیر و دربر گیرنده باشد و بین تمامی تشریک مساعی کنشگران کاراً و اثر بخش رخ دهد. گام نخست برقراری حکمروایی شایسته برای حکومت‌های متمرکز، تمرکززدایی از قدرت و درنهایت، واگذاری اداره امور به است. البته تمهیدات این واگذاری، نهادسازی و ظرفیت‌سازی در کوچکترین و پایین‌ترین سطح ممکن در قلمروی آنان اجتماعات محلی است. هدف این تحقیق ارزیابی کاربردی این موضوع است که در مدیریت مشارکتی آب تا چه میزان مولفه‌های حکمروایی شایسته را لحاظ نموده‌اند. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که مدیریت مشارکتی آبیاری نیازمند بهره‌گیری از الگوها و رویکردهای مدیریتی است. یکی از این الگوها است حکمروایی شایسته که نشان‌دهنده عملکرد خوب، شفافیت، مشارکت، مسئولیت‌پذیری، پاسخ‌گویی، قانونمندی، اثربخشی و عدالت‌محوری، توافق جمعی، کارایی است. با تلفیق این معیارها و مولفه‌ها و راهبردهای حکمروایی شایسته می‌توان بازدهی مصرف آب و اثر بخش فرایند را افزایش داد. که در این تحقیق به بررسی کاربرد و راهبرد مولفه‌های حکمروایی شایسته در مدیریت مشارکتی آب پرداخته است.

کلید واژه : حکمروایی - حکمروایی شایسته - کاربرد حکمروایی شایسته آب - مشارکت - مدیریت مشارکتی آب

۱- مقدمه:

واژه‌ی حکمروایی مدت زیادی نیست که به عنوان لازمه‌ی حرکت به سوی توسعه‌ی جوامع وارد متون تخصصی شده است. این واژه در مفهومی گسترده، مجموعه‌ی وسیعی از روش‌هایی را شامل می‌شود که برای اداره‌ی امور مشترک ما بین بخش‌های دولتی، عمومی، خصوصی و جامعه‌ی مدنی به کار گرفته می‌شود. برنامه‌ی عمران ملل متحد، حکمروایی را چنین تعریف می‌کند: اعمال اقتدار اقتصادی، سیاسی و اداری برای اداره‌ی امور کشور - در تمام سطوح قلمرویی - شامل ابزارهایی که حکومت با آن‌ها انسجام و یکپارچگی اجتماعی را ترویج می‌دهد و رفاه و بهگشت زندگی مردم را تضمین می‌نماید. این اعمال اقتدار می‌تواند شیوه‌های گوناگون داشته باشد و در واقع، از طریق باورها، سنت‌های فرهنگی و نیز نهادهای رسمی و غیررسمی با هدف تامین منابع همگانی به منصفی ظهور می‌رسد. بدینسان، مسئله‌ی حکمروایی، شیوه‌ی مدیریت و اداره‌ی امور جامعه در یک کشور (یا تقسیمات خردتر فضایی) و رابطه‌ی شهروندان و حکومت‌کنندگان است. اهمیت این مسئله هنگامی برجسته‌تر می‌شود که دریابیم برای بسیج و به کارگرفتن منابع نوین در سطح اجتماع محلی نیاز به رابطه‌های دو سویه و مشارکتی فراگیر است که به تنهایی با اعمال اقتدار حکومت از بالا به دست نمی‌آید و توجه به حکمروایی، موجب به چرخه‌ی توسعه آوردن منابع از پایین خواهد شد (صرافی، ۱۳۸۷).

حکمروایی، فرایند مستمری است که از طریق آن منافع متعارض یا گوناگون می‌توانند با هم سازگار شوند و اقدام جمعی برای منفعت و مصلحت عمومی صورت بگیرد. در سال‌های اخیر و بویژه از نیمه به بعد کاربرد مفهوم حکمروایی به ۱۹۹۰ دوم دهه طور روزافزون گسترش یافته است. نظریه پردازان دلایل متعددی برای توجیه گسترش کاربرد آن بیان کرده‌اند (Colebat, 2002). برای شایسته شدن حکمروایی، اساساً باید حکمروایی، مشارکت پذیر و دربر گیرنده باشد و بین تمامی تشریک مساعی کنشگران کاراً و اثر بخش رخ دهد (صرافی و همکاران، ۱۳۹۲)

گام نخست برقراری حکمروایی شایسته برای حکومت‌های متمرکز، تمرکززدایی از قدرت و درنهایت، واگذاری اداره امور به است. البته تمهیدات این واگذاری، نهادسازی و ظرفیت‌سازی در کوچکترین و پایین‌ترین سطح ممکن در قلمروی آنان اجتماعات محلی است (صرافی و همکاران، ۱۳۹۲).

حکمروایی شایسته مستلزم آن است که حکومت خود را به عاجل‌ترین و ثمربخش‌ترین وظایف محدود کند و فراتر از توانایی‌ها و منابع تجهیز شود. این یعنی همکاری نزدیک با جامعه مدنی در تمام شکل‌های آن، با گروه‌های محلی، با سازمان‌های غیردولتی، با دسته‌های مذهبی با فعالیت‌های موسوم به خودیاری و نیز با افرادی که خواهان بهبود تامین کالاهای جمعی (NGO) هستند، یا می‌خواهند شبکه‌هایی میان افرادی که نیاز به کمک دارند و کسانی که مایل به یاری هستند ایجاد کند (ICLEI, 1996).

در تشریح مفهوم حکمروایی آب شاید شناخته شده‌ترین و پرکاربردترین تعریف مربوط به (GWP (Global Water Partnership حکمروایی مجموعه‌ای از سیستم‌های سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و اجرایی موجود است که توسعه و مدیریت منابع آب و ارائه و خدمات آب در سطوح مختلف جامعه را تنظیم می‌نماید (میرنظامی و باقری، ۱۳۹۶).

حکمروایی آب از دیدگاه سازمان بین‌المللی، عمدتاً به نقش سیستم‌های سیاسی، اجتماعی اقتصادی محیط زیستی، نهادهای رسمی و غیررسمی که در توسعه، بهره‌براری و حفاظت از آب یک ملت نقش دارند اطلاق می‌شود (GWP 2009, OECD 2011).

در بیشتر موارد مطالعه مشارکت نیز جزء کامل‌کننده‌ی فرآیند حکمروایی شایسته مورد تأکید قرار گرفته است. در این راستا مشارکت، به معنای سهمی در چیزی یافتن و از آن سود بردن یا در گروهی شرکت جستن و بنابراین با آن همکاری داشتن است. به همین جهت باید بین مشارکت به عنوان حالت یا وضع (امر شرکت نمودن) و مشارکت به عنوان عمل و تعهد (عمل مشارکت) تمایز قائل شد (دانیالی و جوانمرد، ۲۰۱۵).

مدیریت مشارکتی آبیاری (PIM) به مشارکت کشاورزان در تمام سطوح مدیریت شامل برنامه‌ریزی، طراحی، ساخت، بهره‌برداری و حفظ و سرمایه‌گذاری، قوانین تصمیم و نظارت و ارزشیابی نظام آبیاری اشاره دارد. از سویی دیگر مدیریت مشارکتی آبیاری معمولاً به شیوه‌ای از مشارکت بهره‌برداران اشاره دارد که اختیار و مسئولیت کشاورزان را در فرآیند مدیریت افزایش خواهد داد (Vermillion, 1997).

مدیریت مشارکتی آبیاری دو حالت از سرمایه را به وجود می‌آورد. سرمایه تولیدی (نگهداری بهتر زیر ساخت‌های آبیاری) و سرمایه اجتماعی (مؤسسات جدید مانند تعاونی آب بران، مهارت‌ها، رهبری و طرز عمل اجتماع) (Peter, 2004). مدیریت مشارکتی آبیاری نیازمند بهره‌گیری از الگوها و رویکردهای مدیریتی است. یکی از این الگوها است حکمروایی شایسته که نشان‌دهنده عملکرد خوب، شفافیت، مشارکت، مسئولیت‌پذیری، پاسخ‌گویی، قانونمندی، اثربخشی و عدالت‌محوری، توافق جمعی، کارایی است (شریف‌زاده و همکاران، ۱۳۹۴). اصول و معیار ذکر شده در فرآیند مدیریت مشارکتی آب می‌تواند راهبردی، کارا و فزاینده باشد. تمام فرایندهای آنها را بهبود بخشد. با تلفیق این معیارها و مولفه‌ها و راهبردهای حکمروایی شایسته می‌توان بازدهی مصرف آب و اثر بخش فرآیند را افزایش داد. که در این تحقیق به بررسی کاربرد و راهبرد مولفه‌های حکمروایی شایسته در مدیریت مشارکتی آب پرداخته است.

۱-۱- مفهوم حکمروایی و حکمروایی شایسته:

اصطلاحات حکمروایی و حکومت، دارای مفاهیم محض و تخصصی بوده که بعضاً فارغ از مفهوم، معمولاً جایگزین یکدیگر به کار می‌روند. اما قدمت حکمروایی به تاریخ تمدن بشری برمی‌گردد. واژه حکمروایی از لغت یونانی (kybeman) و (kybementes) گرفته شده و معنی آن هدایت کردن و راهنمایی کردن و یا چیزها را در کنار هم نگه داشتن است. در حالی که مفهوم حکومت دلالت بر واحد سیاسی برای انجام وظیفه سیاستگذاری داشته و برجسته‌تر از اجرای سیاست‌ها است. پس می‌توان گفت واژه حکمروایی اشاره به پاسخگو بودن هم در حوزه سیاست‌گذاری و هم در حوزه اجرا دارد (غلامی و همکاران، ۱۳۹۶).

حکمروایی طی دهه ۱۹۹۰ میلادی، به یکی از واژه‌های محوری علوم اجتماعی؛ به ویژه در حوزه‌ی نظریه‌ی سیاسی، علوم ساسی و جغرافیای انسانی تبدیل شده است؛ بنابراین حکمروایی را می‌توان کنش، شیوه یا سیستم اداره دانست که در آن، مرزهای بین سازمان‌ها و بخش عمومی و خصوصی در سایه یکدیگر محو می‌شوند جوهره‌ی حکمروایی به وجود روابط متعامل بین و درون حکومت و نیروهای غیر حکومتی اشاره دارد (برک پور و اسدی، ۱۳۸۷:۱۸۸). از لحاظ تاریخی مفهوم حکمروایی به اندازه تمدن بشری قدمت دارد و به سطح آن (ملی، منطقه‌ای، محلی) مجموعه‌ای از بازیگران رسمی و غیر رسمی را که بر جریان تصمیم‌گیری تاثیرگذار هستند در برمی‌گیرد آن دسته از ویژگی‌ها و مشخصه‌هایی که دولت به واسطه برخورداری از آنها به عملکردهای اقتصادی مطلوبی دست یافته است

بر حسب مطالعات مختلف با تغییراتی همراه بوده‌اند اما این تغییرات به هیچ وجه منافی همدیگر نیستند بلکه بعضی مطالعات نسبت به بعضی دیگر کامل تر هستند (مهارتی و همکاران).

حکمروایی شایسته چیزی فراتر از کتاب قانون به منظور قانون مندی کردن رفتار حکومت است. تلاش جمعی است برای توسعه پایدار، که آن را حکومت محلی، گروه‌های جامعه مدنی و بخش خصوصی، هماهنگ با یکدیگر انجام می‌دهند و افزون بر این‌ها، کارآفرینی‌های است برای نیل به اهداف عمومی دیگر اینکه، پاسخ خلاقانه‌ای به نیازهای محلی با استفاده از منابع محلی است و به عبارتی در واقع سازمان‌ها و نهادهایی را ایجاد می‌کند که تلاش‌هایی چندجانبه را با ادغام سازمان‌های محلی شرکت‌های خصوصی و عاملان دولتی هماهنگ کنند. حکمروایی شایسته نیازمند جو تحمل و همکاری است. نیازمند نهادهای منسجم و مشارکت نامتمرکز است. حکمروایی شایسته به مثابه موتور و نیروی محرکه سیاسی عمل می‌کند (ICLEI, 1996). حکمروایی شایسته، فرآیند رابطه صحیح و منطقی بین حکومت‌کنندگان و شهروندان باهدف به حداکثر رساندن به‌زیستی عمومی و توجه به بهره‌مندی مادی و معنوی انسان‌ها و رفع نیازهای آنان حمایت از حقوق اساسی و آزادی شهروندان در همه مکان‌ها و زمان‌ها تلقی می‌شود. علاوه بر آن حکمروایی شایسته بر چگونگی دست یافتن به حکومتی که بتواند زمینه ساز توسعه ای مردم‌سالار و برابری خواهانه باشد، تأکید دارد (افتخاری و همکاران، ۱۳۹۰). حکمروایی شایسته، رهبری و مدیریت جامعه به گونه سنجیده درست و کارآمد و در چارچوب حاکمیت قانون، تصمیم‌گیری منطقی و عادلانه همراه با پاسخگویی و مسئولیت‌پذیری، مشارکت عمومی و راهبردهایی از این دست که در گرو تعامل درست شهروندان و نیروهای سیاسی- اجتماعی جامعه مدنی با دولت است (سردارنیا، ۱۳۹۰).

۱-۲- مفهوم مدیریت مشارکتی :

رهیافت مدیریت مشارکتی این است که با توجه به وابستگی معیشت کشاورزان به آب و آبیاری، آنان انگیزه قوی‌تری برای مدیریت هرچه بهتر آب دارند بنابراین، بهره‌گیری از مشارکت مردمی در اداره‌ی امور آبیاری بهترین و کاربردی‌ترین گزینه اصلاح ساختار مدیریت آبیاری محسوب می‌شود. اگر چه مشارکت منسجم و اصولی انجمن‌های متشکل از بهره‌برداران در مدیریت آب که نهایت به انتقال مدیریت آب می‌انجامد، نیازمند تدوین قوانین لازم و حمایت‌های دولتی متعدد است، اما تمایل به مشارکت در مدیریت منابع آب از مهمترین ضروریات است. چرا که مشارکت به هر صورتی که باشد باید ناشی از تمایل درونی افراد بوده و چنانچه افراد دریابند که همکاری و مشارکت آنها می‌تواند مشکلی از مشکلات زندگی اقتصادی و اجتماعی آن‌ها را برطرف سازد در مشارکت درنگ نخواهند کرد (افشارو زرافشانی، ۱۳۸۹). مدیریت مشارکتی آبیاری (PIM) به مشارکت کشاورزان در تمام سطوح مدیریت شامل برنامه‌ریزی، طراحی، ساخت، بهره‌برداری و حفظ و سرمایه‌گذاری، قوانین تصمیم و نظارت و ارزشیابی نظام آبیاری اشاره دارد. از سویی دیگر مدیریت مشارکتی آبیاری معمولاً به شیوه‌ای از مشارکت بهره‌برداران اشاره دارد که اختیار و مسئولیت کشاورزان را در فرایند مدیریت افزایش خواهد داد (Vermillion, 1997).

مدیریت مشارکتی آبیاری دو حالت از سرمایه را به وجود می‌آورد سرمایه تولیدی (نگهداری بهتر زیر ساخت‌های آبیاری) و سرمایه اجتماعی (مؤسسات جدید مانند تعاونی آب‌بران، مهارت‌ها، رهبری و طرز عمل اجتماع) (Peter, 2004).

۱-۲-۱- اهداف مدیریت مشارکتی:

از اهداف مدیریت مشارکتی آب می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱. افزایش کارایی و سودمندی مدیریت آب به گونه‌ای که کشاورزان به یک شیوه آبیاری اقتصادی دست یابند
۲. کاهش کشمکش بین کشاورزان و سازمان‌های محلی
۳. مشارکت بین کشاورزان و سازمان‌های محلی و دولتی به طوری که منجر به تقویت تفکر و تصمیم‌گیری شود
۴. ایجاد حس مالکیت بر منابع آب و نظام آبیاری در میان بهره‌برداران به نحوی که استفاده اقتصادی از آب و حفاظت از نظام آبیاری اشاعه دهد
۵. افزایش تولید به ازای هر واحد از آب
۶. تشویق مسئولیت‌پذیری اجتماعی در بین کشاورزان برای جمع‌آوری هزینه و پرداخت آن به سازمان (میرزایی و همکاران، ۱۳۸۹)

۱-۳- شاخص‌های و مولفه‌های حکمروایی شایسته در مدیریت مشارکتی آب :

۱. مشارکت
۲. پاسخگویی
۳. مسئولیت پذیری
۴. شفافیت
۵. اثر بخشی و کارایی
۶. عدالت و برابری
۷. قانون محوری

۱-۳-۱- **مشارکت:** به معنی حضور همه مردم در تصمیم‌گیری‌های مختلف است که هم به صورت مستقیم و هم از طریق نمایندگان و نهادهای واسطه‌ای قانونی و مشروع تحقق می‌یابد. مباحث مشارکت غالباً مبتنی بر وجود آزادی بیان و حق اظهار نظر همه افراد جامعه در حوزه‌های مختلف سیاسی و امنیتی خواهد بود البته این امر لزوماً به معنی آن نیست که تمایلات، خواسته‌ها و نگرانی‌های تک‌تک افراد جامعه مورد توجه قرار بلکه منظور مشارکتی حداکثری است که از طریق، گیرد مکانیسم‌های خاص خود تحقق پیدا می‌کند.

۱-۳-۲- **پاسخگویی:** پاسخگویی یک امر حیاتی برای مسئله حکمروایی شایسته است. نه تنها نهادهای دولتی بلکه بخش خصوصی و سازمان‌های جامعه مدنی باید نسبت به عموم مردم و همه افراد ذی‌نفع پاسخ‌گویی بدون وجود شفافیت و حاکمیت قانونی قابل اجرا نیست. در این رویکرد هدف به کارگیری حداکثری ظرفیت‌های موجود در هر یک از بخش‌های فوق‌الذکر به منظور نیل به اهداف گسترده‌تری از رفاه اجتماعی و اقتصادی است

۱-۳-۳- **مسئولیت پذیری:** حکمروایی شایسته نیازمند این است که نهادها و فرآیندهای تصمیم‌گیری در یک چارچوب منطقی به همه استفاده‌کنندگان آن خدمات لازم را ارائه دهد. رسیدن به این هدف تنها زمانی امکان‌پذیر است که نهادهای تصمیم‌گیر نسبت به تأمین خواسته‌ها و تمایلات افراد احساس مسئولیت داشته باشند.

۱-۳-۴- **شفافیت:** شفافیت به معنی جریان آزاد اطلاعات و قابلیت دسترسی سهل و آسان به آن برای تمامی استفاده‌کنندگان مربوطه است. اطلاعات باید به اندازه کافی و به صورت قابل فهم در دسترس باشند و از طرف دیگر اتخاذ تصمیمات و اجرای آن‌ها از قوانین و مقررات مشخص پیروی کند.

۱-۳-۵- **اثر بخشی و کارایی:** حکمروایی شایسته به معنی آن است که نهادها و سازمان‌های تصمیم‌گیرنده همیشه نیازهای مردم را در نظر داشته باشند و از منابع موجود به صورت کارا استفاده کنند. مفهوم کارایی در ارتباط با حکمروایی شایسته به معنی استفاده پایدار از منابع طبیعی و حفاظت از محیط زیست نیز خواهد بود لذا موضوع بهترین استفاده از منابع حکمروایی ارتباط مستقیم دارد (سجادی و همکاران، ۱۳۹۴).

۱-۳-۶- **عدالت و برابری:** در حکمروایی شایسته همه افراد باید از فرصت‌های برابر برخوردار باشند. رفاه یک جامعه وابسته به تضمین این امر است که همه اعضای آن احساس کنند که در آن جامعه استفاده‌کننده هستند. برای تحقق این امر همه گروه‌های آسیب‌پذیر باید از حمایت‌های لازم برای افزایش توانمندی خود برخوردار باشند (رفعیان و حسین پور، ۱۳۹۰).

۱-۳-۷- **قانون محوری:** حکمروایی شایسته مستلزم چارچوب‌های قانونی درست و منصفانه می‌باشد که به صورت بی‌طرفانه اجرا شود، از سوی دیگر وجود قوانین کارآمد، مراعات چارچوب قانونی در تصمیم‌گیری و دور بودن افراد غیرمسئول از تصمیم‌گیری‌ها، مسئله قانون محوری و قانونمندی را در حکمروایی شایسته بیش از پیش مورد توجه قرار داده است. پایبندی به قوانین نیازمند آگاهی مردم و همچنین احترام مسئولان به قانون است (رکن‌الدین افتخاری و همکاران، ۱۳۹۱).

۲- جمع بندی

از لحاظ تاریخی مفهوم حکمروایی به اندازه تمدن بشری قدمت دارد و به سطح آن (ملی، منطقه‌ای، محلی) مجموعه‌ای از بازیگران رسمی و غیر رسمی را که بر جریان تصمیم‌گیری تأثیرگذار هستند در برمی‌گیرد آن دسته از ویژگی‌ها و مشخصه‌هایی که دولت به واسطه برخورداری از آنها به عملکردهای اقتصادی مطلوبی دست یافته است بر حسب مطالعات مختلف با تغییراتی همراه بوده‌اند اما این تغییرات به هیچ وجه منافعی همدیگر نیستند بلکه بعضی مطالعات نسبت به بعضی دیگر کامل تر هستند

حکمرمایی شایسته مستلزم آن است که حکومت خود را به عاجل‌ترین و ثمربخش‌ترین وظایف محدود کند و فراتر از توانایی‌ها و منابع تجهیز شود. این یعنی همکاری نزدیک با جامعه مدنی در تمام شکل‌های آن، با گروه‌های محلی، با سازمان‌های غیردولتی، با دسته‌های مذهبی با فعالیت‌های موسوم به خودیاری و نیز با افرادی که خواهان بهبود تامین کالاهای جمعی (NGO) هستند، یا می‌خواهند شبکه‌هایی میان افرادی که نیاز به کمک دارند و کسانی که مایل به یاری هستند ایجاد کنند. مدیریت مشارکتی آبیاری نیازمند بهره‌گیری از الگوها و رویکردهای مدیریتی است. یکی از این الگوها است حکمرمایی شایسته که نشان‌دهنده عملکرد خوب، شفافیت، مشارکت، مسئولیت‌پذیری، پاسخ‌گویی، قانونمندی، اثربخشی و عدالت‌محوری، توافق جمعی، کارایی است. اصول و معیار ذکر شده در فرآیند مدیریت مشارکتی آب می‌تواند راهبردی، کارا و فزاینده باشد. تمام فرایندهای آنها را بهبود بخشد. با تلفیق این معیارها و مولفه‌ها و راهبردهای حکمرمایی شایسته می‌توان راندمان مصرف آب و اثر بخش فرایند را افزایش داد.

فهرست منابع

۱. افشار، نسرین و رزافشانی، کیومرث، تحلیل تمایل به مشارکت در مدیریت آبیاری (مطالعه موردی: تعاونی آب‌بران سفید برگ و سراب بس استان کرمانشاه. فصلنامه علوم ترویج و آموزش کشاورزی ایران. ۱۱۳: (۲) ۹۹-۱۳۸۹
۲. برک‌پور، ناصر و اسدی، ایرج، نظریه‌های مدیریت و حکمرمایی شهری، دانشگاه هنر تهران: معاونت پژوهشی، ۱۳۸۷
۳. دانیالی، سحر و جوانمرد، مریم، ارزیابی مشارکت‌پذیری مردمی در تحقق حکمرمایی شایسته و توسعه شهری پایدار در بافت‌های قدیمی و جدید مطالعه موردی: محله دمیح و پونک تهران. سومین کنفرانس بین‌المللی مهندسی عمران، معماری و شهرسازی. دانشگاه شهید بهشتی تهران، ۲۰۱۵
۴. رفیعیان، مجتبی، حسین پور، سید علی، حکمرانی خوب شهری از منظریات شهرسازی، تهران، انتشارات طحان، چاپ اول، ۱۳۹۰
۵. رکن‌الدین افتخاری، عبدالرضا، عظیمی آملی، جلال، پور طاهری، مهدی، و احمدی پور، زهرا، ارائه الگوی مناسب حکمرمایی خوب روستایی در ایران، فصلنامه ژئوپلیتیک، شماره دوم ۲۸-۱، ۱۳۹۱
۶. رکن‌الدین افتخاری، عبدالرضا؛ جلال عظیمی آملی؛ مهدی پورطاهری و زهرا احمدی‌پور، تبیین رابطه رهیافت حکمرمایی خوب و توسعه پایدار روستایی در مناطق روستایی استان مازندران. پژوهش‌های روستایی، سال دوم، شماره ۴، صص ۳۴-۱، ۱۳۹۰
۷. سردارنیا، خلیل‌اله، اثر سرمایه اجتماعی بر حکمرانی خوب، ماهنامه اطلاعات سیاسی اقتصادی، شماره ۲۶۰-۲۵۹، صص ۱۴۵-۱۳۹۰، ۱۳۲۲
۸. سجادی، ژیلا، یارمادی، کیومرث، کانونی، رضا. و حیدری، مرتضی، نقش حکمرمایی شایسته در ارتقاء کیفیت محیط زیست شهری از دیدگاه ساکنان (مطالعه موردی: محله باغ فردوس منطقه یک تهران). دو فصلنامه پژوهش‌های بوم‌شناسی شهری. سال هشتم، شماره ۱. پیاپی ۱۵. ۱۰۸-۱۳۹۶، ۹۵
۹. صرافی، مظفر، اطاعت، جواد و سریع‌القلم، محمود، مبانی توسعه پایدار در ایران تهران: نشر علم، ۱۳۹۲
۱۰. صرافی، مظفر، اطاعت، جواد، دژبند، فرهاد؛ دینی ترکمانی، علی؛ سریع‌القلم، محمود؛ محمودی، وحید و هادی زنور، بهروز، مبانی توسعه پایدار در ایران، تهران، انتشارات نشر علم، چاپ اول ۱۳۹۲
۱۱. صرافی، مظفر، ساماندهی سکونتگاه‌های غیررسمی کشور در پرتو حکمرمایی خوب شهری، فصلنامه هفت شهر شماره ۲۳، ۱۳۸۷
۱۲. میرنظامی، سید جلال‌الدین و باقری، علی، ارزیابی سیستم حکمرانی آب در فرایند حفاظت از منابع آب زیرزمینی ایران، فصلنامه تحقیقات منابع آب ایران، سال سیزدهم، شماره ۲، ۵۵-۳۲، ۱۳۹۶
۱۳. محمدشریف شریف‌زاده. غلمحسین عبدالله‌زاده. فاطمه صالحی طالشی. علیرضا خواجه شاهکوهی، حکمرمایی شایسته مبتنی بر سرمایه اجتماعی در مدیریت روستایی در شهرستان جویبار. مجله آمایش جغرافیا. سال هفتم. شماره ۲۳. صص ۱۲۲-۱۰۵، ۱۳۹۶
۱۴. محمدغلامی. عیسی شببانی امین. اسماعیل صف‌علیزاده. حسینزاده رباب، اولویت بندی مولفه‌های حکمرمایی شایسته از دیدگاه فعالان بخش مدیریت شهری. (مورد مطالعه: شهر بوکان. فصلنامه علمی- پژوهشی جغرافیا (برنامه‌ریزی منطقه‌ای). سال هفتم شماره ۴. ۸۸-۷۷، ۱۳۹۶
۱۵. مهارتی، یعقوب، حسنی هنزایی، وحید. وحمیدی، مجتبی. ارزیابی برنامه‌ریزی راهبردی براساس حکمرمایی خوب شهری (مطالعه تطبیقی برنامه‌ریزی‌های تهران و مشهد. گروه مدیریت دانشکده علوم اداری و اقتصادی دانشگاه فردوس مشهد
۱۶. میرزایی، آرزو، میردامادی، سید مهدی، و حسینی، سید محمود، تعاونی‌های آبران رویکردی نوین در مدیریت مشارکتی آبیاری، فصلنامه نظام مهندسی کشاورزی و منابع طبیعی، ۲۷(۲۷): ۱۸-۲۲، ۱۳۸۹
17. ICLEI (International Council for Local Environmental Initiatives), The Local Agenda Planning Guide. Toronto, 1996.
18. OECD, "Water governance in OECD countries: A multi level approach", <www.iwapublishing.com, 2011.
19. GWP, The 3rd world water forum, Global Water Partnership, Stockholm, Sweden, 2009
20. Vermillion. D.L. Impact of Irrigation Management Transfer. Research Report 11. Colombo, Sri Lanka: IIMI
21. Peter, J.R. 2004, Participatory irrigation management. International network on participatory irrigation management, Washington DC. INWEPF/ SY/2004(06). (Online) Available at: <http://www.maff.go.jp/inwepf/document/inaugural/inpim-note.pdf>, 1997.
22. Colebatch.H.k, policy, open university press, Philadelphia. USA, 2002